

УДК 94:316.614.5:347.6(477.7)“18/19”

Ю. В. Качан

СЕЛЯНСЬКА СІМ'Я І ВОЛОСНЕ СУДОЧИНСТВО ПІВДНЯ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

На підставі аналізу судових сімейних справ кінця ХІХ – початку ХХ ст. робиться спроба реконструювати родинне життя селян південноукраїнського регіону. Аналізується стан селянського самоврядування в українському селі. Розглядається діяльність волосного суду, створеного в результаті селянської реформи 1861 року. Також у статті розглядається судова система, що була запроваджена в Російській імперії за судовою реформою 1864 року. Досліджується організація та діяльність волосного судочинства та селянського самоврядування.

Ключові слова: селянська сім'я, волосний суд, селянське самоврядування, звичаєве право.

Селянська реформа 1861 року, яка докорінно змінила соціальний устрій Російської імперії і звільнила селян від суду поміщиків, гостро поставила питання про необхідність формування такої судової системи, яка б відповідала вимогам часу. Дореформенна система суду викликала незадоволення серед селян, адже доступ до правосуддя був занадто ускладнений: розгляд справ мав затяжний характер, суд був становим та негласним, недостатньо відділеним від адміністрації, а самі судді часто були малограмотними.

Окреслена тема порушувалася у працях багатьох правознавців ХІХ – початку ХХ століття, таких як С.В.Пахман [1], М.В.Муравйов [2], А.Ф.Кістяківський [3], І.Г.Оршанський [4], П.Скоробогатий [5], і залишається предметом зацікавленості сучасних дослідників, таких як Д.А.Селіхов [6], Н.В.Петровська [7], Д.С.Вирський [8], І.Г.Верховцева [9] та інших.

Селянський світ в кінці ХІХ століття знаходився під сильним впливом модернізаційних змін. В тому числі селяни були змушені мати справу з новою судовою системою.

Відповідно до судової реформи в Російській імперії з 1864 року запроваджувались суди з виборними суддями (мирові суди та з'їзди мирових суддів) і суддями, що призначалися (окружні суди та судові палати) [10, с.235].

Віданню мирових судів, які знаходились на невеликій відстані від позовників, належали дрібні кримінальні і цивільні справи (що не перевищували суму у 500 карбованців). Розміри ж покарань обмежувались грошовим штрафом не більше ніж 300 карбованців, арештом до трьох місяців і тюремним ув'язненнями до 12 років [10, с. 235-236]. З'їзд мирових суддів, який проходив за присутності прокурора окружного суду, був остаточною апеляційною інстанцією для мирових суддів певного округу.

Згодом у 1889 році на заміну інституту мирових суддів було введено адміністративно-судову посаду земського начальника, який мав широкі повноваження по затвердженню рішень селянських установ, призначенню посадових осіб та покаранню селян з підконтрольної території [10, с.236].

Окружними судами розглядалися справи, що не входили до компетенції мирових судів. Важливі кримінальні справи розглядали присяжні засідателі. Судові палати діяли як друга інстанція для окружних судів і складалися з департаментів цивільних та кримінальних справ, голова та члени яких призначалися царем за представлення міністра юстиції. На території України діяли Київська, Харківська та Одеська судові палати, до округу кожної з яких входило кілька губерній. На території цих палат було створено 25 окружних судів [11, с.412]. В контексті дослідження південноукраїнського регіону нас цікавить Одеська судова палата, юрисдикція якої поширювалася на Одеський, Катеринославський, Вінницький, Єлисаветградський, Кам'янець-Подільський, Кишинівський, Сімферопольський та Херсонський окружні суди, а також Харківська судова палата, під юрисдикцію якої з 1897 року був переведений Катеринославський окружний суд. Найвищою судовою інстанцією залишався Сенат.

У другій половині ХІХ століття в Російській імперії існували дві судові системи, одна з яких спиралася на писане законодавство та суди, що були створені в ході здійснення судової реформи 1864 року, а інша мала за основу усне звичаєве право. Друга система була втілена в інституті волосного суду, що був запроваджений законами 19 лютого 1861 року. Головні засади його діяльності були викладені в “Загальному положенні про селян, звільнених від кріпосної залежності” [12]. Волосний суд проіснував до подій української революції 1917-1921 рр. і був ліквідований на території Радянської України декретом Народного секретаріату “Про запровадження народного суду” 4 січня 1918 року, а в Українській Народній Республіці – на початку березня 1918 року [8]. Діяльність волосних судів дуже тісно перепліталась з діяльністю органів місцевого самоврядування селян. Нижчою ланкою системи селянського управління було сільське громадське правління, яке складалось із сільського сходу та сільського старости. Вищою ланкою було волосне управління, до складу якого належали волосний схід, волосний старшина з волосним правлінням та волосний селянський суд.

До юрисдикції волосного суду відносились справи селян відповідної волості з приводу дрібних селянських проступків та суперечок вартістю до 100 карбованців [12, ст.96]. Засідання волосного суду відбувалися за необхідністю, але не менше двох разів на тиждень, для зручності селян у недільний день [12, ст.94]. Процес розгляду справ на волосному суді мав спрощений характер. Суд міг розпочати справу за усною скаргою і розглядав селянські питання у довільному порядку (за бажанням голови). У винесенні вироку судді не завжди посилалися на чинне законодавство, а часто керувалися місцевими звичаями. Судові рішення фіксувалися у спеціальній книзі, яка зберігалася при місцевому волосному правлінні.

Отже, селяни в своїх сімейних справах змушені були мати справу з судовими інституціями двох рівнів. У даній статті ми розглянемо судову систему, яка була втілена в інституті волосного суду, з особливою увагою до так званих судових сімейних справ селян кінця XIX – початку XX століття.

Матеріалами, що послуговували джерельною базою для даного дослідження, є рішення волосних судів південноукраїнського регіону щодо сімейних суперечок серед селян. Величезний масив судових вироків міститься в семи томах “Праць Комісії з перетворення волосних судів”. Четвертий і п’ятий томи присвячено українським губерніям (Київській, Полтавській, Катеринославській та Харківській). Комісія була створена в 1871 році для з’ясування причин недосконалої роботи селянських судових органів. В нашому розпорядженні є виписки з цих “Праць...”, що були зафіксовані на окремих аркушах співробітниками Академії наук УРСР та містяться в 25 конвертах з тематичними назвами в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені Вернадського [13-16]. Також залучено матеріали з Державного архіву Запорізької області, в якому знаходяться матеріали фонду Веселянського волосного правління Таврійської губернії [17, 18].

Тож сімейні стосунки в селянській родині опинились під опікою волосних судових установ. В результаті виникнення різних господарчих спорів, поділу майна, побутових конфліктів, порушення загальноприйнятих норм та різних суперечок, які не могли бути вирішені мирним шляхом за обоюдною згодою учасників спору, члени сім’ї вимушені були звертатись до суду.

Коли виникали непорозуміння, то члени родини спочатку намагались залагодити суперечку самостійно на сімейній раді. Але якщо не вдавалося одразу дійти згоди, то до вирішення спору залучали сусідів та близьких родичів. Якщо і на цьому рівні не вдавалось мирно врегулювати конфлікт, то справа виносилася на розгляд суду. Найбільш загальною і простою формою сільського суду був суд сільського старости та сільського сходу, які представляли селянське самоврядування, про що наголошується у 46 ст. “Загального положення...” [12, ст.46]. Майже завжди селяни для вирішення сімейних питань зверталися спочатку до нього. Найголовнішим завданням останнього було примирити позовників.

У Валківському повіті Харківської губернії селяни свідчили, що у випадку виникнення непорозуміння при розділі батьківського майна спадкоємці в першу чергу зверталися саме до сільського старости, який намагався закликати сторони до миролюбного вирішення питання [16, арк.5]. У Полтавській губернії у 1880 році у присутності свідків та сільського старости батьки виділили сину частину нерухомого майна, про що було зроблено запис у книзі при волосному правлінні [15, арк.44].

Видатний юрист другої половини XIX – початку XX ст. С.В.Пахман теж наголошує, що більшість справ, які потрапляли на розгляд до волосного суду, спочатку розглядалися саме старостою, потім, у разі необхідності, – волосним старшиною, і зазвичай тільки в тому випадку, якщо жодному з них не вдавалось досягти бажаного результату, справа передавалася до волосного суду [1; 5, с.2]. Часто старости після невдалої спроби схилити сторони до примирення пропонували розглянути справу на сільському сході чи серед “стариків”. Наприклад, у Павлівській волості Олександрівського повіту Катеринославської губернії селяни засвідчили, що всі члени родини спільно користуються сімейним майном, але у випадку порушення мирних стосунків з цього приводу конфлікт вирішується стариками [14, арк.10]. Подібні відомості зафіксовані і в Харківській губернії [15, арк.3].

До сільського сходу часто зверталися за умови виникнення непорозуміння з приводу поділу майна після смерті батька. Подібні свідчення занотовані в Катеринославській губернії Новомосковському повіті Мануйлівській та Кам’янській волостях [16, арк.10, 12]. В Олександрівській волості Павлоградського повіту Катеринославської губернії зафіксовано, що сімейні поділи відбувалися без втручання суду, і громада цьому не перешкождала. Подібні свідчення дублюються і в Ново-Іванівській та Павлоградській волостях цього ж повіту. Селяни вказували, що схід ніколи не перешкоджував сімейним поділам, тому виділ в родині здійснювався зазвичай самовільно, без попереднього дозволу, але у випадку незгоди серед домогачців по допомогу до сільського сходу все-таки зверталися [15, арк.31, 35, 26, 25]. В цій же місцевості саме на сільському сході визначалися права на спадкоємство незаконнонароджених дітей [13, арк.3].

Той факт, що на селянському сході розглядалися питання сімейних поділів, є закономірним, адже односельчани були добре обізнані щодо платоспроможності кожної родини, тому саме тут можна було почути об’єктивний вирок з приводу того, чи не буде черговий виділ шкодити інтересам всієї громади і тих, хто хоче відділитися [4, с.4]. Дозвіл сільського сходу був необхідний як для мирного врегулювання процедури поділу, так і для економічної стабільності сільської громади.

Якщо зусиллями попередніх інстанцій конфлікт так і не було вирішено, то справа переходила під юрисдикцію до волосного суду, де розглядалися справи тільки місцевих селян. Волосні суди, запроваджені у 1861 році, стали одним із нововведень, призначенням яких було сприяти модернізаційним процесам на селі, шляхом залучення селян до оновленої системи управління країною. Але хоч ці судові інстанції і спиралися на існуюче законодавство, але в основі їх рішень часто лежали норми звичаєвого права.

Волосні судді втручалися у сімейні відносини селян зазвичай лише після заяви від сільського старости, без прохання зацікавленої особи, а інколи навіть всупереч її бажанню. Але мали місце й випадки, коли селяни самостійно зверталися до волосного суду. Так, 20 вересня 1869 року Сурський волосний суд Катеринославської губернії розглядав заяву селянина К.Г. про отримання частки майна, що належала його пасинкам Андрію та Олені М. Таке прохання він аргументував тим, що одружившись на їх матері, він працював у спільному господарстві, не відділяючи собі ніякої частки, а тепер, після її смерті, має таке бажання. Незважаючи на свідчення Андрія, який завіряв суддів, що хоч його вітчим і працював разом з усіма, та останнім часом почав поводити себе “дурно” і наносити господарству збитки, суд все-таки постановив виділити К.Г. з усього майна пару коней, четверту частину зернових запасів пшениці та грошима 10 карбованців [15, арк.37].

17 червня 1872 року Сурський волосний суд знову розбирав справу щодо поділу сімейного майна. Вдова П.В.П. звернулася до суду з проханням поділити рухоме майно між нею та її невісткою, пояснюючи своє рішення непокорю останньої. Заслухавши свідчення обох сторін, суд задовольнив бажання позивачки [15, арк.38].

В "Працях комісії по перетворенню волосних судів" зафіксовані випадки, коли питання поділу майна спочатку розглядалося на сільському сході, і якщо позивачі були незадоволені його вироком, то скаргу дублювали у волосному суді [16, арк.3]. Подібний випадок трапився у Саксаганівській волості Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії. 28 травня 1871 року селянин П.Щ. скаржився на свого брата Е.Щ. через те, що після повернення з військової служби він отримав меншу частину спадкового майна. Після заслуховування свідків суд постановив додатково виділити позивачу до отриманого вже майна, ще одного вола та один віз.

Схожа ситуація розглядалась у 1871 році на засіданні Саксаганівського волосного суду у Верхньодніпровському повіті Катеринославської губернії. Спадкоємці М.Х., Г.Х. та І.Х. звернулися з проханням справедливо поділити між ними батьківське майно на три рівні частини. Суд задовольнив їхнє прохання [16, арк. 7].

Також інформацію щодо розгляду сімейних справ можна знайти в документах волосних правлінь. Наприклад, у фонді Веселянського волосного правління Мелітопольського повіту Таврійської губернії міститься справа про усиновлення селянином Христофором Семеновичем Ковалем пасинка Михайла Іванченка. Євдокія Володимирівна (дружина Христофора) народила цю дитину поза шлюбом, та чоловік погодився усиновити хлопчика. Посвідчення відповідного змісту, в якому також вказувалося та не, що Христофор попередньо повідомив про своє рішення перед сільським сходом, надійшло до Веселянського волосного правління від старости села Царицин Кут. Оскільки це не суперечило законодавству Російської імперії, волосним правлінням було дозволено усиновлення шляхом приписки хлопчика Михайла до сімейства Христофора Коваля [18, арк.1].

Якщо ж селянин не був задоволений вироком волосного суду, то він міг звернутися до мирового судді з проханням переглянути справу. З 1889 року волосний суд підпадав під сферу нагляду земського начальника, якому селяни подавали скарги на рішення суду.

Так, жителька Мелітопольського повіту Таврійської губернії Агафія Лук'янівна Гарбуз у 1904 році звернулася до Веселянського правління з проханням дозволити усиновити свого зятя-односельця Фому Сергійовича Матвієнко-Бондар з родиною. Жінка своє рішення пояснювала тим, що єдиний син Марк ухиляється від її виховання і проживає невідомо де, а вона вже похилого віку і її треба комусь доглядати [17, арк.2]. Не отримавши дозвіл на усиновлення, Агафія разом із зятем вирішили оскаржити рішення волосного правління земському начальнику. В результаті чого 5 травня 1907 року вирок волосного правління було скасовано [17, арк.10]., і прохання Агафії та її зятя було задоволено.

Селяни могли звертатися до суду у пошуках захисту від посягань на особисту свободу від старших членів родини. У таких ситуаціях, якщо волосний суддя знаходив подібні скарги справедливими, або ж був перекоаний в тому, що старші члени родини через постійні зловживання алкоголем чи недбале хазяйнування призводять своє господарство до розорення, то він міг покарати останніх, усунувши їх від розпорядження сімейним господарством. Оглядач юридичних справ XIX ст. П.Скоробогатий вважає, що така міра покарання була дуже доречною, бо втрата законного лідерства в родині призводила до зменшення розумності голови сімейства.

Також дослідники зазначають, що до волосних судів потрапляли скарги від жінок на нестерпне сімейне життя з власним чоловіком під одним дахом.

Одним з варіантів вирішення подібних сімейних неузгоджень був судовий наказ перегородити дім на дві рівні половини [4, с.51]. Але ефективність такого вироку була доволі сумнівною, адже це рішення не виключало спілкування між подружжям, і могло лише посилити ненависть чоловіка до дружини.

Інколи волосні суди, не вдаючись до покарання тих членів родини, які були звинувачені в утисках щодо своїх рідних, брали з винних мирові підписки, в силу яких вони зобов'язуються утримуватись в майбутньому від пияцтва і утисків своїх домашніх. Бували випадки прийняття доволі нестандартних рішень, коли волосні суди відмовлялися від загальноприйнятих поглядів на обов'язок дружини жити разом з чоловіком. Це було можливим у разі розорення чоловіком всього майна, коли він втративши власне господарство був вимушений жити в робітниках [4, с.51].

Це свідчить про те, що волосні судді схильні були робити винятки зі спільного принципу про співжиття подружжя, враховуючи особливості конкретного випадку. Але такий вирок міг відбутися, лише за відсутності хоча б найменшої можливості мирного врегулювання конфлікту, коли нестерпна поведінка одного з подружжя загрожували фізичному здоров'ю іншого.

Окрім того, більшість дослідників схиляються до тієї точки зору, що волосний суд більшою мірою не задовольняв потреби сільських жителів, оскільки на ділі він виявився занадто важким, формальним та віддаленим для великої кількості селянських справ [4, с.14]. До нього звертались у виключних випадках, коли вирок селянського суду не задовольняв позивачів.

Виписки з "Праць комісії по перетворенню волосних судів" та матеріали, які зафіксували юристи XIX століття, підтверджують це явище і доводять, що воно було характерним майже для всіх територій Російської імперії. Тож, всі селянські справи спочатку розглядалися старостою та на сільському суді, і лише у випадку незгоди підкоритися їх рішення, справа переходила до волосного суду. Відомі випадки, коли з 20 селянських справ до волості доходили всього одна, або дві.

Відомий російський юрист XIX ст. І.Г.Оршанский у своїй праці стверджує, що селяни дуже дорожили сільським судом, незважаючи на відсутність у ньому якогось легального авторитету. В селянському середовищі неодноразово лунали заяви, що жителі в цілому задоволені волосним судом, за якими слідували прохання залишити їм і сільський суд, як більш зручний [4, с.14]. Престижність такої форми правосуддя пояснюється узгодженням її з народними поглядами щодо суду і права. А доказом її живучості є те, що незважаючи на реформовану судову систему, більшість сімейних справ остаточно вирішувалось ще на селянському сході, і лише частина з них потрапляла на розгляд до волосних судів. Це дає можливість стверджувати про наявність консервативності у свідомості селян, небажання виносити сімейні погіршення за межі власного села. Окрім того, волосний суд, не кажучи вже про інші судові установи, був віддалений від великої кількості сімейних справ. Це свідчить про схильність селянського населення, по можливості, уникати будь-яких формальностей, абсолютних норм і вишукування особливостей кожної конкретної справи. Більшість рішень, прийнятих на сільських сходах, пояснювалась звичайною поінформованістю односельців про подробиці життя один одного. У праці Оршанського зафіксована заява, яку почули члени комісії в одному з досліджуваних регіонів: "когда дело известно всему миру, на что доказательства? Мир выступит за правого" [4, с.14]. Тож звична селянам простота у розгляді родинних суперечок, була однією з причин, чому сімейні справи не доходили до волосного суду та інших інстанцій.

При всіх недоліках діяльності волосного суду, він проіснував до 1918 року. Причина полягала в тому, що волосний суд був близький селянам. Судді були вихідцями з народу і мали спільні з селянами-позивачами погляди на рішення тих чи інших справ. Збереження звичаєвого права, яким користувались волосні суди у винесенні вироків, відповідало тогочасному рівню селянської правосвідомості, уявленням про справедливе суспільство.

Сімейна сфера, за висловом російського філософа XIX століття В.В.Розанова, була найчутливішим інститутом, що був зітканий з духу, нервів та крові. Він наголошував на тому, що прийняття швидких та необдуманих рішень щодо сім'ї є нелогічним: "Не можна тут взяти циркуль і відміряти, взяти лінійку і провести межу" [19, с.141]. Досконалість судової системи мала б проявитись у тому, що ідеальний закон мав дублювати і без нього правильний спосіб життя селян; і втручатися лише в тих випадках, коли з'являється життєва плутанина, яка обтяжує життя людей, порушує родинну ідилію і штовхає когось із членів сім'ї до здійснення злочину проти рідних.

Селяни послідовно дотримувались настанов, отриманих від власних батьків та дідів, і при цьому долучалися до розгляду правопорушень, що сприяло підвищенню активності мешканців села. Тож, в діяльності цього суду відображаються різні аспекти селянської повсякденності.

Всі судові документи, які на сьогоднішній день знаходяться в розпорядженні дослідника сімейної сфери XIX – початку XX століття, є надзвичайно цінним інформативним джерелом. Їх глибинний аналіз дає можливість зануритись у побутові стосунки наших предків, подивитись на буденні обставини їхнього життя та спостерігати факти, які зазвичай не фіксувалися в офіційній документації (стосунки свекрові та невістки, повторні шлюби, спори спадкоємців після смерті батька). Звісно, з допомогою виявлених судових справ ми поки не можемо стверджувати про загальне поширення того чи іншого явища в сімейних відносинах українців, але наявність таких документів дає нам можливість робити певні висновки з приводу особливостей родинного життя селянського населення України.

Джерела та література

1. Пахман С. В. Обычное гражданское право России. Юридические очерки [Електронний ресурс] / С. В. Пахман ; в 2 т. – Т. 1 : Собственность, обязательства и средства судебного хранения. – СПб., 1877. – Режим доступа: http://adhdportal.com/book_1216.html
2. Муравьев Н. В. Руководство для волостных судов в местностях, где учреждены земские участковые начальники / Н. В. Муравьев. – СПб. : Сенатская типография, 1901. – 173 с.
3. Кистяковский А. Ф. Волостные суды, их история, настоящая практика и нынешнее их положение / А. Ф. Кистяковский. – СПб., 1872. – 164 с.
4. Оршанский И. Г. Исследования по русскому праву, обычному и брачному [Електронний ресурс] / [Соч.] И. Г. Оршанского. – Санкт-Петербург : тип. А.Е. Ландау, 1879. – [4], 455 с.; 23. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/01003546299>.
5. Скоробогатый П. Устройство крестьянских судов; Устройство волостных судов: Обычные формы крестьянского суда [Електронний ресурс] / [Соч.] П. Скоробогатого. – Москва : тип. А.И. Мамонтова и К°, 1880. – [2], 68 с.; 22. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/01003544900>.
6. Селіхов Д. Волосні суди в Україні : організація, діяльність та місце в селянському самоврядуванні після аграрних реформ 1861 – 1866 років / Д. Селіхов // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 1 (48). – Х. : Право, 2007. – С. 117-128.
7. Петровська Н. В. Сільське самоврядування на землях Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. : Автореф. дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук спец.: 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / Н. В. Петровська. – Одеса : Одеська національна юридична академія, 2009. – 21 с.
8. Вирський Д. С. Волосний Суд [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : В-во "Наукова думка", 2003. – 688 с. – Режим доступу: http://history.org.ua/?termin=Volosnyj_sud
9. Верховцева І. Г. Волосне правосуддя та проблеми селянського самоврядування у другій половині XIX – на початку XX ст. / І. Г. Верховцева // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 72 (№5). – С. 65-69.
10. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России : [Учеб. по спец. "Историко-архивоведение"], [Електронний ресурс] / Н. П. Ерошкин. - 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Высшая школа, 1983. – 352 с.; 22 см. – Режим доступа: https://vk.com/doc-23433303_73158918

11. Скуратович І. М. Деякі аспекти значення досвіду судової реформи 1864 р. для створення демократичної судової влади в Україні [Електронний ресурс] // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 409-414. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_3_59.pdf
12. Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости [Електронний ресурс] / Российское законодательство X–XX веков. Тексты и комментарий: В 9 т. / [Под общ. ред. и предисл. О. И. Чистякова]. – М. : Юридическая литература. – . – Т.7. Документы крестьянской реформы. 1989. – Режим доступу: <http://www.hrono.ru/dokum/1800dok/18610219polozh.php>.
13. Выписки из “Трудов комиссии по преобразованию волостных судов”, “Книг решений волостных судов” и др. источников конца XIX ст. по наследственному, семейному, обязательственному, вещественному праву (Далі – Выписки из “Трудов ...”). – Конверт № 6 : Спадкоємство за звичаєм позашлюбних дітей. – 20 арк. // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (далі ІР НБУВ). Фонд Х (Арх. АН УРСР). – Спр. 1097 (І).
14. Выписки из “Трудов ...”. – Конверт № 10 : Майнові та персональні стосунки членів родини. – 45 арк. // ІР НБУВ. Фонд Х (Арх. АН УРСР). – Спр. 1097 (І).
15. Выписки из “Трудов ...”. – Конверт № 11а : Виділ родинний. – 49 арк. // ІР НБУВ. Фонд Х (Арх. АН УРСР). – Спр. 1097 (І).
16. Выписки из “Трудов ...”. – Конверт № 11б : Спадковий поділ. – 11 арк. // ІР НБУВ. Фонд Х (Арх. АН УРСР). – Спр. 1097 (І).
17. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО), ф. 97, оп. 1, спр. 692 “Об усыновлении посредством приписки к семейству Веселянской крестьянки Агафии Лукьяновны Гарбуз зятя ее односельца Фому Сергеевича Матвиенко-Бондарь с семейством”, 15 окт. 1904 – 1 ноября 1904 г. – 12 арк.
18. ДАЗО. ф. 97, оп. 1, спр. 710 “Об усыновлении посредством приписки крестьянина с. Царицина-Кута Христофом Ковалем односельца и пасынка своего Михалиа Иванченка рожденного вне брака от Евдокии Иванченко”, 1905 р. – 14 арк.
19. Розанов В. В. Семейный вопрос в России : Дети и родители. Мужья и жены. Развод и понятие незаконнорожденности. Холостой быт и проституция. Женский труд. Закон и религия [Електронний ресурс] / В. В. Розанов. – Санкт-Петербург : Тип. М. Меркушева, 1903. – Т. 1. – 1903. – [10], XIV, 32 с., [1] л. ил. : ил. – Режим доступу: <http://dlib.rsl.ru/01004092873>

Kachan Yu. V. The peasant family and volost legal proceedings of the South of Ukraine at the end of XIX – at the beginning of XX century

Based on the analysis of family court cases at the end of XIX – the beginning of XX century the author makes an attempt to reconstruct the family life of the peasants of the South Ukrainian region. The article presents the analysis of peasant self-government in the Ukrainian countryside. The author examines the volost court, established as a result of the peasant reform in 1861. In the article the judicial system is examined in Russian empire of XIX is beginning of XX century. Examines the organization and activities of the volost legal proceedings and peasant self-government.

Key words: *peasant family, the volost court, peasant self-government, customary law.*

Качан Ю. В. Крестьянская семья и волостное судопроизводство Юга Украины конца XIX – начала XX в.

На основании анализа судебных семейных дел конца XIX – начала XX в. делается попытка реконструировать семейную жизнь крестьян южноукраинского региона. Анализируется состояние крестьянского самоуправления в украинском селе. Рассматривается деятельность волостного суда, созданного в результате крестьянской реформы 1861 года. Также в статье рассматривается судебная система, которая была введена в Российской империи, согласно судебной реформы 1864 года. Исследуется организация и деятельность волостного судопроизводства и крестьянского самоуправления.

Ключевые слова: *крестьянская семья, волостной суд, крестьянское самоуправление, обычное право.*